

Danışiq Bacarıqlarının Formalaşması və İnkişafında Əsas Amillər

¹ **Roya Zeynalova**

<https://doi.org/10.69760/gsrh.0250205030>

Xülasə.

Bu məqalədə xarici dil öyrənənlərdə danışiq bacarıqlarının formalaşması və inkişafını müəyyən edən əsas metodik, texnoloji və psixoloji amillər araşdırılır. Danışiq bacarığı dilin kommunikativ funksiyasının əsas göstəricisidir və onun inkişafı yalnız qrammatik biliklərlə məhdudlaşmır; nitqin axıcılığı, tələffüz, intonasiya, vurğu və qarşılıqlı ünsiyyət kimi komponentləri də əhatə edir. Tədqiqat göstərir ki, tələbə mərkəzli və kommunikativ yanaşmalar – xüsusilə Kommunikativ Dil Tədrisi (CLT), Tapşırıq-əsaslı Öyrənmə (TBL) və Problem-əsaslı Öyrənmə (PBL) – danışiq bacarıqlarının effektiv inkişafına şərait yaradır. Eyni zamanda, texnologiyanın (onlayn platformalar, mobil tətbiqlər və virtual reallıq) tədrisə integrasiyası tələbələrin motivasiyasını artırır, dilin praktik istifadəsini genişləndirir və fərdi öyrənməni dəstəkləyir. Məqalədə həmçinin qiymətləndirmə və geribildirim mexanizmlərinin danışiq bacarıqlarının inkişafında rolu vurğulanır. Nəticə olaraq, danışiq bacarıqlarının formalaşması kompleks, mərhələli və integrativ yanaşma tələb edir; müəllimin əsas vəzifəsi isə öyrənənləri fəal kommunikativ mühitə yönləndirmək və fərdi inkişaf prosesini stimullaşdırmaqdır.

Açar sözlər:

danışiq bacarıqları, kommunikativ kompetensiya, tələbə mərkəzli tədris, texnologiyanın integrasiyası

1. Giriş

Xarici dil tədrisində danışiq bacarığı ünsiyyətin əsas göstəricilərindən biridir və dil öyrənənlərin kommunikativ kompetensiyasını formalaşdıran aparıcı komponent hesab olunur. Danışiq bacarığı insanın fikrini aydın, ardıcıl və məqsədyönlü şəkildə ifadə etməsinə imkan verir. Bu bacarığın inkişafı yalnız qrammatika və söz ehtiyatı ilə deyil, həm də nitqin axıcılığı, tələffüzün düzgünlüyü, intonasiya və vurğu kimi fonetik və prosodik elementlərlə sıx bağlıdır (Harmer, 2007).

Xarici dil tədrisində danışiq bacarığı, dinləmə, oxuma və yazı bacarıqları ilə qarşılıqlı şəkildə inkişaf edir. Dinləmə bacarığı şagirdə nitqi anlama və reaksiya vermə bacarığını formalaşdırır, oxuma və yazı isə onun dil strukturunu daha yaxşı mənimsəməsinə kömək edir (Rivers, 1981). Bu baxımdan, danışiq bacarığı dilin digər komponentləri ilə integrativ şəkildə tədris edilməlidir.

Ənənəvi metodlarda müəllim əsas bilik mənbəyi kimi çıxış edir və şagirdlərin rolu əsasən passiv dinləyici ilə məhdudlaşır. Bu modeldə danışiq fəaliyyətinə az vaxt ayrıldığından, şagirdlərin nitqdə

¹ Zeynalova, R. Teacher, Nakhchivan State University, Azerbaijan. Email: roya.q90@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8712-7975>.

sərbəstliyi və spontan ünsiyyət bacarığı inkişaf etmir. Müasir tədris yanaşmaları isə tələbə mərkəzli və kommunikativ üsullara əsaslanaraq öyrənənləri fəal ünsiyyət prosesinə cəlb edir (Nunan, 2015).

Bu məqalənin məqsədi danışiq bacarıqlarının inkişafına təsir edən metodik, texnoloji və psixoloji amilləri müəyyənləşdirmək və bu bacarığın təkmilləşdirilməsi üçün effektiv tədris strategiyalarını təhlil etməkdir. Əsas tədqiqat sualı belə formalaşdırılmışdır: *Danışiq bacarığının inkişafında metodik və texnoloji yanaşmalar hansı dərəcədə effektivdir və onların integrasiyası öyrənənlərin real ünsiyyət bacarıqlarını necə formalaşdırır?*

2. Nəzəri Kontekst

2.1. Danışiq Bacarıqlarının Mahiyyəti

Danışiq bacarığı insanın düşüncə məhsulunu şifahi formada ifadə etmək qabiliyyətidir və dilin praktik istifadəsini təmin edən əsas vasitədir. Bu bacarıq, kommunikativ kompetensiyanın mərkəzi elementi kimi, dilin həm formal, həm də funksional tərəflərini özündə birləşdirir (Rivers, 1981). Danışiq prosesində şagird yalnız sözləri və qrammatik qaydaları deyil, eyni zamanda sosial və kontekstual məqamları da mənimsəyir.

Danışiq bacarığının əsas komponentlərinə nitqin axıcılığı, düzgün tələffüz, intonasiya, vurğu və fikrin ardıcılığı daxildir. Nitqin axıcılığı fikrin fasiləsiz və ritmik ifadəsini təmin edir, tələffüz və intonasiya isə emosional ifadəlilik və məna dəqiqliyini artırır (Harmer, 2007). Ünsiyyət zamanı vurğu və səs tonunun düzgün seçilməsi qarşı tərəfin diqqətini saxlamağa və nitqin təsir gücünü artırmağa xidmət edir.

2.2. Danışiq Bacarıqlarının Psixo-Koqnitiv Əsasları

Danışiq yalnız dil biliklərinin tətbiqi deyil, həm də mürəkkəb psixo-koqnitiv bir prosesdir. Nitq istehsalı zamanı insan bir neçə mərhələni eyni anda yerinə yetirir: fikrin planlaşdırılması, cümlənin formalaşdırılması, fonetik icra və geribildirim (Bruner, 2003). Bu mərhələlərdə diqqət, yaddaş və düşüncə prosesi mühüm rol oynayır.

Diqqətin düzgün yönləndirilməsi şagirdə söhbət zamanı uyğun sözləri seçmək və məntiqi ardıcılığı qorumağa kömək edir. Qısa müddətli yaddaş isə danışiq zamanı sintaktik strukturların saxlanılmasını və fikrin davamlı ifadəsini təmin edir. Bruner (2003) qeyd edir ki, dilin öyrənilməsi və istifadəsi mədəni kontekstlə də sıx bağlıdır; yəni, danışiq bacarığı yalnız dil strukturlarının deyil, həm də sosial qarşılıqlı əlaqələrin öyrənilməsi ilə inkişaf edir.

Nitq istehsalının koqnitiv modelləri göstərir ki, danışiq zamanı insan beynində dil və fikir eyni anda işlənir. Bu baxımdan, danışiq bacarığının inkişafı təkcə dil biliklərinin deyil, həm də koqnitiv elastikliyin artırılması ilə mümkündür. Yaddaşın, diqqətin və qavrama sürətinin təkmilləşdirilməsi danışığın axıcılığına və anlaşırlığına birbaşa təsir edir.

3. Metodik Yanaşmalar

Danışiq bacarıqlarının inkişafı üçün müasir dil tədrisi metodları öyrənənlərin fəal iştirakına, real kommunikativ vəziyyətlərin yaradılmasına və yaradıcı problem həllinə əsaslanır. Ənənəvi müəllim yönümlü dərslər modellərindən fərqli olaraq, metodik yeniliklər tələbə mərkəzli, interaktiv və reflektiv öyrənmə mühitlərinin formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu bölmədə tələbə mərkəzli öyrənmə, kommunikativ dil tədrisi (CLT) və tapşırıq/problem əsaslı öyrənmə (TBL və PBL) yanaşmalarının danışiq bacarıqlarının formalaşmasındakı rolu təhlil edilir.

3.1. Tələbə Mərkəzli Öyrənmə

Tələbə mərkəzli öyrənmə konsepsiyası öyrənənin dərslər prosesinin aktiv iştirakçısı olmasını və dilin real istifadəsini təşviq edən fəaliyyətlərdə iştirakını nəzərdə tutur. Nunan (2015) qeyd edir ki, dil öyrənənlər yalnız məlumatın qəbul edən tərəfi deyil, həm də onun yaradılmasında iştirak edən subyektlər olmalıdırlar. Bu yanaşmada müəllim istiqamətverici, fasilitator və motivator kimi çıxış edir.

Qrup işi, rol oyunları və təqdimatlar tələbələrin həm nitq çevikliyini, həm də spontan ifadə bacarığını inkişaf etdirir. Məsələn, tələbələrin müəyyən bir sosial situasiyanı (məsələn, alış-veriş, restoran dialoqu, müsahibə) canlandırması onlara söz ehtiyatını kontekstə uyğun tətbiq etmək imkanı yaradır. Belə fəaliyyətlər yalnız qrammatik düzgünlük deyil, həm də emosional ifadəlilik və intonasiyanın təkmilləşdirilməsinə xidmət edir. Bu prosesdə tələbələrin öz aralarında qarşılıqlı geribildirim verməsi (peer feedback) öyrənməni daha reflektiv və fərdiləşdirilmiş edir.

3.2. Kommunikativ Dil Tədrisi (CLT)

Kommunikativ Dil Tədrisi (Communicative Language Teaching) konsepsiyası danışiq bacarıqlarının inkişafı üçün ən geniş tətbiq olunan metodlardan biridir. Richards və Rodgers (2014) bu yanaşmanı “dil öyrənilməsi prosesində əsas məqsədin ünsiyyət qurmaq bacarığı olması” kimi xarakterizə edirlər. CLT metodunda dil qaydalarının öyrənilməsi vasitə rolunu oynayır; əsas məqsəd isə tələbələrin real və məqsədyönlü situasiyalarda ünsiyyət qura bilməsidir.

CLT metodunun əsas prinsipləri bunlardır:

- **Real kommunikativ kontekstlərin yaradılması** – dərslərdə gündəlik həyat situasiyalarına uyğun mövzular (məsələn, səyahət, təhsil, peşəkar görüşlər) seçilir;
- **Məlumat boşluğu (information gap) tapşırıqları** – tələbələr bir-birindən informasiya almaq və ötürmək üçün dialoqa girməli olurlar;
- **Rol oyunları və debatlar** – öyrənənlər müxtəlif mövzularda fikir mübadiləsi aparır və arqumentasiyanı inkişaf etdirirlər;
- **Əlaqəli bacarıqların integrasiyası** – dinləmə və danışma bir-birini tamamlayır, bu da real ünsiyyətin təbii axınını yaradır.

Bu metod öyrənənləri dilin formalarına deyil, funksiyalarına fokuslanmağa təşviq edir. CLT eyni zamanda emosional maneələrin aradan qaldırılmasına kömək edir: tələbələr səhv etməkdən qorxmadan sərbəst danışmağa təşviq edilirlər.

3.3. Tapşırıq və Problem Əsaslı Öyrənmə (TBL və PBL)

Tapşırıq Əsaslı Öyrənmə (Task-Based Learning, TBL) və Problem Əsaslı Öyrənmə (Problem-Based Learning, PBL) metodları danışiq bacarıqlarının inkişafında praktik yönümlü strategiyalardır. Bu yanaşmalar öyrənənləri yalnız dilin qaydalarını təkrarlamağa deyil, onları real həyatda tətbiq etməyə istiqamətləndirir.

TBL modelində tələbələr konkret bir tapşırığı yerinə yetirərkən (məsələn, turistik marşrut tərtib etmək, reklam layihəsi hazırlamaq, sosial mövzuda təqdimat etmək) dilin bütün komponentlərindən istifadə edirlər. Bu prosesdə planlaşdırma, müzakirə və nəticəni təqdim etmə mərhələləri danışiq bacarığının bütün aspektlərini aktivləşdirir (Harmer, 2011).

PBL isə tələbələrə real problemlərin həlli üzərində işləmək imkanı verir. Məsələn, tələbələrdən təhsil sistemində kommunikasiya problemlərini müəyyən edib, onların həll yollarını təqdim etmələri istənilə bilər. Bu, həm tənqidi düşünməni, həm də nitqdə arqumentasiyanı inkişaf etdirir.

Hər iki yanaşma tələbələrin dilə qarşı motivasiyasını artırır, çünki öyrənmə prosesində əldə olunan biliklər dərhal praktik situasiyalarda tətbiq olunur. Bununla yanaşı, müəllim öyrənmə prosesini müşahidə edir, tələbələrin performansına əsasən geribildirim verir və fəaliyyətləri tənzimləyir.

4. Texnologiyanın Tədrisə İntegrasiyası

Müasir dövrdə texnologiyanın tədris prosesinə integrasiyası danışiq bacarıqlarının inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onlayn platformalar, interaktiv proqramlar və mobil tətbiqlər dil öyrənənlərə fərqli sosial və mədəni kontekstlərdə real kommunikasiya təcrübəsi əldə etmək imkanı yaradır (Demirel, 2019).

Onlayn dərslər mühitləri – *Zoom*, *Microsoft Teams*, *Google Meet* – tələbələrə virtual mühitdə interaktiv müzakirələr, qrup təqdimatları və dialoqlar aparmaq imkanı verir. Bu mühitlər həm də müəllimlərə dərslərini izləmək, nitq səhvlərini qeyd etmək və fərdi geribildirim təmin etmək imkanı yaradır.

Mobil tətbiqlər (*Duolingo*, *HelloTalk*, *Babbel*) tələbələrə qısa, gündəlik dialoqlar vasitəsilə öz sözlərini genişləndirməyə və tələffüzünü təkmilləşdirməyə kömək edir. Bu tətbiqlərdəki səsəndirmə, səs yazma və qiymətləndirmə funksiyaları fərdi öyrənməni gücləndirir və şagirdlərə öz nitq səviyyələrini izləmək imkanı verir.

Virtual reallıq (VR) texnologiyası isə danışiq bacarıqlarını daha immersiv mühitdə təcrübədən keçirməyə imkan verir. Məsələn, tələbələr VR proqramlarında restoran, hava limanı və ya iş görüşməsi kimi simulyasiya olunmuş situasiyalarda iştirak edərək, real həyat nitq modelini sınaqdan keçirirlər.

Texnologiya həmçinin motivasiyanı artırır: interaktiv oyunlar (*Kahoot!*, *Quizlet Live*) və mükafatlandırma sistemi tələbələri aktiv saxlayır. Bununla belə, texnologiyanın istifadəsi yalnız məqsədyönlü pedaqoji planla birləşdikdə effektiv nəticə verir. Müəllimin rolu burada tədris materialını seçmək, texnoloji mühitdə düzgün istiqamət vermək və balanslı interaktivlik yaratmaqdır.

5. Dialoq və İnteraktiv Modellər

Danışq bacarıqlarının inkişafında dialoq və interaktiv modellərin tətbiqi öyrənənlərin dil bacarıqlarını real ünsiyyət situasiyalarında sınaqdan keçirməsinə imkan yaradır. Bu modellər şagirdlərin həm sosial, həm də dil kompetensiyasını formalaşdırmaq üçün mühüm vasitədir.

Simulyasiya və rol oyunları şagirdlərin müxtəlif sosial rollarda çıxış edərək ünsiyyət bacarıqlarını praktik formada inkişaf etdirməsini təmin edir. Aktaş və Gündüz (2017) qeyd edirlər ki, rol oyunları tələbələrin nitqdə spontan reaksiyalar vermə, situasiyaya uyğun söz seçmək və intonasiyanı idarə etmək kimi bacarıqlarını gücləndirir. Məsələn, tələbələr “hava limanında qeydiyyat”, “müşəri–satıcı”, “həkim– xəstə” və s. kimi situasiyaları canlandıraraq həm söz ehtiyatlarını genişləndirir, həm də real həyatda istifadə edilə bilən dialoq nümunələrini öyrənirlər.

Peer-to-peer (bərabər səviyyəli) dialoqlar öyrənənlərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə quraraq danışq təcrübəsini artırmasına imkan verir. Bu modeldə hər iki tərəf aktiv rol oynayır, qarşılıqlı suallar verir, cavabları dəyərləndirir və diskussiyaları davam etdirir. Bu cür fəaliyyətlər şagirdlərdə dinləmə və reaksiya bacarıqlarını da gücləndirir. Müəllim–tələbə dialoqları isə daha çox istiqamətləndirici xarakter daşıyır: müəllim mövzunu açır, tələbələrə suallar verir, onların cavablarını izləyir və dərhal geribildirim təqdim edir. Bu model dilin funksional istifadəsini və öyrənənin tənqidi düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirir.

Debatlar, təqdimatlar və qrup layihələri isə tələbələrin dilin sosial və intellektual funksiyalarını dərk etməsinə kömək edir. Debatlar zamanı tələbələr arqumentasiya bacarığını inkişaf etdirir, təqdimatlar zamanı isə fikirlərini strukturlaşdırılmış şəkildə ifadə etməyi öyrənirlər. Qrup layihələri tələbələr arasında əməkdaşlıq yaradır və kollektiv ünsiyyət bacarıqlarını möhkəmləndirir. Belə interaktiv fəaliyyətlər danışqı təkə dil praktikası kimi deyil, həm də yaradıcı və tənqidi düşünmə mühiti kimi formalaşdırır.

6. Qiymətləndirmə və Geribildirim Strategiyaları

Danışq bacarıqlarının inkişafında qiymətləndirmə və geribildirim əsas pedaqoji funksiyalardan biridir. Qiymətləndirmə yalnız nəticəni ölçmək deyil, həm də öyrənmə prosesini istiqamətləndirmək məqsədi daşıyır. Wilson (2008) qeyd edir ki, danışq bacarıqlarının qiymətləndirilməsi zamanı axıcılıq, düzgünlük, intonasiya, söz ehtiyatı və qarşılıqlı ünsiyyət bacarığı kimi meyarlar nəzərə alınmalıdır.

Qiymətləndirmə formativ (dərs zamanı) və summativ (dərs sonunda) ola bilər. Formativ qiymətləndirmə öyrənənə dərhal geribildirim təqdim etməyə imkan verir. Müəllim şagirdin

danışığı zamanı səhvləri müşahidə edir, onları dərs prosesini pozmadan qeyd edir və daha sonra fərdi şəkildə izah edir. Summativ qiymətləndirmə isə ümumi nitq performansının nəticəsini göstərir və daha çox yekun təqdimat, layihə və ya imtahan vasitəsilə aparılır.

Geribildirim strategiyaları şagirdlərin inkişafına istiqamət verir. Dərs zamanı verilən ani geribildirim (immediate feedback) tələbəyə səhvlərini dərhal başa düşmək və düzəltmək imkanı yaradır. Dərstdən sonra aparılan reflektiv geribildirim isə tələbənin öz fəaliyyətinə tənqidi baxışını formalaşdırır və uzunmüddətli inkişaf üçün əsas yaradır.

Səhvlərin düzəldilməsi prosesi pedaqoji balans tələb edir: çoxsaylı müdaxilələr öyrənənin axıcılığını poza bilər, lakin düzgün istiqamətləndirilmiş düzəlişlər onun nitq keyfiyyətini artırır. Wilson (2008) vurğulayır ki, müəllimlər “səhvi cəza deyil, öyrənmə fürsəti kimi təqdim etməlidirlər.” Bu baxımdan, müəllimin məqsədi yalnız səhvi göstərmək deyil, öyrənəni öz nitqini reflektiv şəkildə təhlil etməyə təşviq etmək olmalıdır.

Özünüqiymətləndirmə və həmyaşd qiymətləndirməsi kimi müasir yanaşmalar tələbələrin məsuliyyət hissini və öz inkişafına nəzarət bacarığını artırır. Şagirdlər danışq fəaliyyətlərindən sonra öz performanslarını qiymətləndirərək nitqdə hansı sahələrin daha çox təkmilləşdirilməsinə ehtiyac olduğunu müəyyənləşdirirlər.

Beləliklə, qiymətləndirmə və geribildirim sistemləri yalnız nəticəni ölçmək üçün deyil, həm də davamlı öyrənmə mühitini dəstəkləmək üçün istifadə olunmalıdır. Müəllimin əsas rolu bu prosesdə istiqamətverici olmaq, tələbələrə obyektiv rəy təqdim etmək və onların öz dil inkişafını idarə etməsinə kömək etməkdir.

7. Nəticə

Aparılan tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, danışq bacarıqları xarici dil tədrisinin əsas komponentlərindən biridir və dilin kommunikativ funksiyasını həyata keçirən aparıcı vasitə kimi çıxış edir. Danışq bacarığı yalnız qrammatik biliklərin və söz ehtiyatının mənimsənilməsi ilə məhdudlaşmır; bu bacarıq həm də nitqin axıcılığı, tələffüz, intonasiya, vurğu və qarşılıqlı ünsiyyət bacarıqlarının kompleks inkişafını tələb edir (Rivers, 1981; Harmer, 2007).

Tədqiqat göstərmişdir ki, ənənəvi müəllim yönümlü tədris modelləri danışq bacarıqlarının formalaşmasında məhdud effektivliyə malikdir. Buna görə də, tələbə mərkəzli, kommunikativ və tapşırıq əsaslı yanaşmaların tətbiqi müasir tədris prosesində mühüm rol oynayır (Nunan, 2015; Richards & Rodgers, 2014). Bu metodlar öyrənənləri real situasiyalarda aktiv danışığa təşviq edir, onların tənqidi düşünmə və ünsiyyət strategiyalarını inkişaf etdirir.

Texnologiyanın tədrisə integrasiyası danışq bacarıqlarının təkmilləşdirilməsində yeni imkanlar açır. Onlayn platformalar, mobil tətbiqlər və virtual reallıq mühitləri tələbələrə müxtəlif sosial və mədəni kontekstlərdə praktiki danışq təcrübəsi qazandırır (Demirel, 2019). Bu, öyrənənlərin motivasiyasını artırmaqla yanaşı, onların müstəqil öyrənmə bacarığını və dil çevikliyini də gücləndirir.

Qiymətləndirmə və geribildirim strategiyaları danışq prosesinin davamlı inkişafını təmin edən əsas mexanizmlərdəndir. Effektiv qiymətləndirmə yalnız nəticəni ölçmür, həm də öyrənmə prosesini istiqamətləndirir. Müəllimlərin formativ və reflektiv geribildirimləri, həmçinin tələbələrin özünüqiymətləndirmə vərdisləri nitq keyfiyyətinin davamlı şəkildə yüksəlməsinə şərait yaradır (Wilson, 2008).

Nəticə etibarilə, danışq bacarıqlarının inkişafı çoxşaxəli, mərhələli və integrativ yanaşma tələb edir. Uğurlu nəticə əldə etmək üçün metodik (tələbə mərkəzli və kommunikativ), texnoloji (onlayn və interaktiv mühitlər), və psixoloji (motivasiya və refleksiya) amillərin vəhdəti təmin edilməlidir. Müəllim bu prosesdə həm istiqamətverici, həm də motivasiyaedici rolda çıxış etməlidir. Beləliklə, dil öyrənən yalnız bilik daşıyıcısı deyil, real ünsiyyət iştirakçısına çevrilir; dil isə abstrakt bilik obyektı deyil, canlı kommunikasiya vasitəsinə çevrilir.

Ədəbiyyat siyahısı

- Aktaş, G., & Gündüz, N. (2017). Role-playing activities in EFL speaking classes. *Journal of Language Teaching*.
- Bruner, J. (2003). *The culture of education*. Harvard University Press.
- Chastain, K. (1976). *Developing second-language skills: Theory and practice*. Rand McNally.
- Demirel, Ö. (2019). *Modern foreign language teaching techniques*. Pegem Akademi.
- Harmer, J. (2007). *The practice of English language teaching*. Pearson Education.
- Harmer, J. (2011). *English language teaching methodology*. Longman.
- Nunan, D. (2015). *Teaching English to speakers of other languages: An introduction*. Routledge.
- Richards, J., & Rodgers, T. (2014). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge University Press.
- Rivers, W. (1981). *Teaching foreign-language skills*. University of Chicago Press.
- Wilson, J. (2008). *Assessing speaking in the language classroom*. Oxford University Press.

Received: 15.10.2025

Revised: 20.10.2025

Accepted: 10.11.2025

Published: 11.11.2025